

delilleri, günümüzde İslâm ülkelerinde kamerî ayların tesbiti ve birliği sağlama konusundaki çalışmalar için bk. **HİLÂL**).

İbadetlerde vaktin önemine bağlı olarak İslâm tarihinde güneş, ay ve yıldızlar vasıtasıyla zamanın, özellikle namaz vakitlerinin belirlenmesini konu alan ilmî mîkât çok gelişmiştir. Namaz vakitlerinin tesbitinde kullanılan çeşitli saatleri düzenleyen, bunların ayarları ve tamirleriyle ilgilenen kimselere “muvakkit”, bunların faaliyet gösterdikleri yerlere “muvakkit-hâne” denilmektedir. Bu hususta ilmî çalışma yapan astronomlar ise “mîkâtî” diye adlandırılmaktadır. Saat yapımıyla ilgilenen bilim dalı “ilmü âlâti’s-sâât” (ilmü’l-benkâmât) diye anılmıştır (*Keşfü’z-zunûn*, I, 147, 255). Bu alanda eser veren veya alet yapan çok sayıda bilim adamından İbnü’ş-Şâtîr, Şemseddin el-Halîfî ve Takıyyüddin er-Râsîd en çok tanınanlarıdır (ayrıca bk. **RÛDÂNÎ; SÛVEYDÎ, Muhammed Emîn**).

Kible tayini gibi vakit tayini de İslâm tarihi boyunca özel bir ilgiye mazhar olmuş, bu çerçevede hem fakihler hem astronomi âlimleri çeşitli eserler kaleme almıştır. Ayrıca ibadet vakitlerinin hikmetlerini, çeşitli vakitlerin faziletlerini ve tartışmalı konuları ele alan eserler yazılmıştır. Bunlar arasında Beyhakî’nin *Fezâ’ilü’l-evkât* (bk. bibl.), Kemalpaşazâde’nin *Risâle fî beyâni hikemi’s-şalavâtî’l-hams fî evkâtî’l-hamse* (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3632, vr. 228^a-230^b), Zeynüddin İbn Nüceym’in *Ref’u’l-ğîşâ’ an vakteyi’l-‘aşr ve’l-‘işâ’* (Süleymaniye Ktp., Âşir Efendi, nr. 420, vr. 112^a-117^b), İbn Kutluboğa’nın *Risâle izâ lem yecid vakte’l-‘işâ’* (Köprülü Ktp., Fâzıl Ahmed Paşa, nr. 652, vr. 100^b-102^b), Muhammed b. Muhammed el-Hattâb el-Mâlikî’nin *Risâle fî ma’rifeti istihrâci evkâtî’s-şalavât ve şey’in mine’t-tevârih ve’l-a’mâlî’l-fıkhiyye min gayri âletin mine’l-âlât* (Süleymaniye Ktp., Reîsülküttâb Mustafa Efendi, nr. 1184, vr. 98^a-143^a; Brockelmann, II, 334, 537), Münecimbaşı Ahmed Tâhir’in *Şevârikü’l-a’lâm fî evkâtî’s-şalavât ve’s-şıyâm* (İstanbul 1294/1877), Ali Kuşçu’nun *er-Risâletü’l-fethiyye fî ma’rifeti’l-evkât ve fey’i’z-zevâl ve semti’l-kible li’l-müteharrin ve’l-müctehidin fi’t-tâ’ât ve’s-sâ’ât* (Süleymaniye Ktp., Aya-sofya, nr. 2733, müellif hattı; Nuruosmaniye Ktp., nr. 2950, vr. 104^b-120^a) ve Şeyh Ahmed Filibevî’nin *el-Hidâye mine’z-zelzele fî ma’rifeti’l-vakt ve’l-kible* (Süleymaniye Ktp., Âtîf Efendi, nr. 1723, vr. 1^b-19^a) adlı eserleri zikredilebilir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü’l-Esir, *en-Nihâye*, V, 212; *Lisânü’l-‘Arab*, “vkt” md.; Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *Fezâ’ilü’l-evkât* (nşr. Adnân Abdurrahman Mecîd el-Kaysî), Mekke 1410/1990; Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, I, 58-61; Serahsî, *el-Mebsût*, I, 141-162; Muvaffakuddin İbn Kudâme, *el-Muğni* (nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî – Abdülfettâh M. el-Hulvî), Kahire 1412/1992, II, 8-52; Sadruşşeria, *et-Tavzîh şerhu’t-Tenkih* (nşr. Zekeriyâ Umeyrât), Beyrut 1416/1996, I, 377 vd.; Tâceddin es-Sübkî, *Cem’u’l-cevâmi’* (*Hâşiyetü’l-‘Atâr* içinde), Beyrut, ts. (Dârü’l-kütübi’l-ilmîyye), I, 150 vd.; *Tecrid Tercesmesi*, II, 460-549; Hatib eş-Şirbîni, *Muğni’l-muhtâc* (nşr. M. Halîf Aytânî), Beyrut 1418/1997, I, 187-206; Muhammed b. Abdullah el-Haraşî, *Şerhu Muhtaşan Halil*, Bulak 1318, I, 211-228; İbn Âbidîn, *Reddû’l-muhtâr* (Kahire), I, 357-378; Mercânî, *en-Nâzûretü’l-hak fi farıyyeti’l-‘işâ’ ve in lem yeğibi’s-şafak*, Kazan 1287/1870; *Keşfü’z-zunûn*, I, 147, 255, 407, 423, 738; II, 1904, 2041; Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 334, 537; Vehbe ez-Zühaylî, *el-Fikhu’l-İslâmî ve edilletüh*, Dimaşk 1997, I, 663-690; Hâlid b. Ali el-Müşeykîh, *Ma’rifetü evkâtî’l-ibâdât*, Riyad 1418/1998, I-II; H. Yunus Apaydın, “Namaz”, *İlmihal*, İstanbul 1998, I, 233-238; Hayreddin Karaman, *İslâmın Işığında Günün Meseleleri*, İstanbul 2001, I, 104-111; Hamdi Döndüren, *Delilleriyle İslâm İlmihâlî*, İstanbul 2004, s. 249-265; Osman Memiş, *Namaz Vakitleri ve Namazların Cem’i* (*Birleştirilmesi*) (yüksek lisans tezi, 2005), ÜD Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 78-145; Ekrem Keleş, “Yaklaşık 45. Enlemin Ötesinde Yatsı ve İmsak Vakitleri Problemi”, *III. Din Şûrası Tebliğ ve Müzakereleleri*, Ankara 2005, s. 148-194; Mûsâ Cârullah, *Uzun Günlerde Oruç* (haz. Abdullah Kahraman), İstanbul 2010; Ali Şafak, “Ramazan Hilâli ve Kutuplara Yakın Yerlerde Namaz Vakti Meseleleri Üzerine Bir Araştırma”, *İslâm Medeniyeti*, V/4, İstanbul 1982, s. 3-28; “Evkâtü’s-şalât”, *Mv.F.*, VII, 170-190; “Vakt”, a.e., XLIV, 102-108.

 M. KÂMİL YAŞAROĞLU

VAKİT

(الوقت)

Sâlikin içinde bulunduğu andaki halini ifade eden tasavvuf terimi.

Tasavvuf kaynaklarında vakit kelimesinin “sâlikin içinde bulunduğu hal, bu halin gerçekleştiği genel ontolojik (ilâhî-küllî-vücûdî) zaman, sâlikin tarikat fiillerini uygulama anı” anlamlarında geçtiği görülmektedir. İlk sûfler vakti, “kulun iradesinin ve kesbinin tesiri olmadan doğrudan doğruya Hak’tan kendisine gelen, onu tasarrufu ve hükmü altına alan mânevî hal ve bu halin gerçekleştiği anlık durum” şeklinde tanımlamışlardır. Buna göre vakit, filozofların tanımladığı gibi matematiksel zamanda bir kesit ve ölçü birimi değil sâlikin tecrübe ettiği halin hakikati ve bu hakikatin taayyün ettiği geçmişle gelecek

arasındaki zaman dilimidir. Kuşeyrî ve Hüc-vîrî’nin eserlerinde vakit tasavvuf kavramları arasında hal ile birlikte ilk sırada yer alır.

Kuşeyrî iki tür vakitten bahseder. Birincisi şeyhi Ebû Ali ed-Dekkâk’ın tanımına bağlamında “kulun içinde bulunduğu hal”dir. Eğer kulun zihni ve kalbi dünyevî düşüncelerle dolu ise vakti dünya, âhîret ise vakti âhîret, neşeli ise vakti neşe, hüzünlü ise vakti hüzündür. Kul, vakti ve hali neyi gerçekleştiriyorsa ona rıza ve teslimiyet göstermelidir. Sûfler tarafından çokça kullanılan, “Sâlik vaktin hükmüne uyar”; “Vakit kılıç gibidir, karşı gelirsene keser atar” sözleri bu durumu ifade eder. Ancak vaktin hükmüne teslim olma ve iradeyi terketme dinen emredilmeyen veya menedilmeyen hususlarda söz konusudur. Zira işi takdire havale etmek, işlenen kusurlar karşısında kayıtsız ve ilgisiz davranmak yine din tarafından emredilmeyen bir tavrıdır. Bununla birlikte mutasavvıflar müridin yaşadığı vecd, sekr, mahv, istiğrak gibi hallerde şeriata gerekliliklerini yerine getiremeyeceğini, sahv haline döndüğünde şeriata uymanın bir zorunluluk olduğunu belirtmiştir. Vaktin ikinci türü “bu halin meydana geldiği bir zarf olarak zamansal an”dır. İlk dönem sûflerinin vakti, “Geçmiş gelecek zaman arasında hâlihazır-daki şeydir”; İbnü’l-Arabî’nin, “İki yokluk arasındaki durumdur” şeklindeki tarifleri bu anlama işaret eder.

Sûfler halin meydana geldiği, müridin bütün varlığını kaplayan zamanın ölçülemez en küçük parçası olan an için “ân-ı dâim, ân-ı hâzır, vakt-i dâim, vakt-i saâdet, lemhatü’l-basar, dehr” tabirlerini kullanırlar. Hz. Peygamber’in, “Benim Allah ile öyle bir vaktim var ki o vakte ne mukarreb bir melek ne de nebî-i mürsel girer” hadisindeki (Aclûnî, II, 173) vakitten maksadın, halk ile birliktelik esnasındaki dünyevî-zâhîrî zaman değil Hak ile birliktelik halindeki ilâhî-küllî vakit olduğu ileri sürülmüştür. Dehr kelimesiyle karşılanan bu vakit her şeyin “kün” (ol) emriyle yarattığı ilk kutsal zamanı ifade eder. “Dehre sövmeyiniz, zira dehr Allah’tır” hadisine göre (Buhârî, “Edeb”, 101) kutsal vaktin ve bu vaktin zuhuratı olan dünyevî zamanların asıl sahibi Allah’tır, bu sebeple O’ndan gelen haller de sûflere göre bu bölünüp parçalanmayan vakit ve anda meydana gelir (Kuşeyrî, s. 180-181). Diğer bir ifadeyle bu vakit sâlikin halinin gerçekleştiği genel ontolojik (küllî-vücûdî) zamandır ki bütün zamanları kuşatır. “Ân-ı dâim” anlamındaki vakit kelimesi, hallerle ilgili olduğu kadar

VAKİT

geçmiş ve gelecek şeklinde bölünen zamanın aşılması fikriyle de irtibatlıdır. Tarihî zamanın aşılarak bütün zamanların kaynağı olan ân-ı dâime ulaşıması, görünürdeki çokluğun ve bölünmüşlüğü aşarak tek hakikate veya varlığa erişmenin bir şeklidir. Bu sebeple ân-ı dâim tek varlığın ve birliğin (vahdet-i vücûd) bir tezahürüdür.

“Tecelliden yoksun vakit yoktur” diyen sûfiler hallerin ve vakitlerin doluluğuna dikkat çekmişlerdir. Bu düşünce İbnü'l-Arabî'nin vakit kelimesini açıklarken dayanağı olan, “O her gün bir şe'nedir” âyetinin (er-Rahmân 55/29) yorumundan ibarettir. Buna göre vakit tıpkı mekân gibi Hakk'ın sürekli tecellilerini (teceddüdât-ı emsâl, halk-ı cedîd) taşıyan bir mazhar ve tecelligâhtır. İnsana düşen vazife her anda gerçekleşen bu tecellileri idrak etmektir. Hakk'ın tecellileri kulun istidadına göre zuhur ettiği için vakit kulun halinin gerektirdiği her şeydir. İbnü'l-Arabî bu düşünceyle vakti insanın haller ve tecelliler vasıtasıyla Hakk'a dair mârifete erişeceği bir imkân kabul eder (*Fütûhât-ı Mekkiyye*, IX, 356-359).

Tasavvuf metinlerinde sıkça kullanılan kavramlardan “ibnülvakt” (vaktin oğlu) vakit ve halin gereklerini yerine getiren, geçmiş ve gelecek endişesinden kurtulan insanın ilâhî tecelliler karşısındaki edilgenliğini anlatır. Ebülvakt ise vakit ve halin hükmünden kurtulup zamanda ve hallerinde tasarrufta bulunan kimsedir. Birincisi telvin, ikincisi temkin ehlinin sıfatıdır. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî ibnülvaktin sûfî, ebülvaktin sâfî olduğunu söyler (*Mesnevî*, III, beyit 1426). Tasavvufta aslanan, sülûkü kemale erdirip ebülvakt olmaktır. Zira seyrüsülûk edilgenlikten etkinliğe doğru bir seyir izler. Sûfiler bunu “kurb-i nevâfil, kurb-i ferâiz” tabirleriyle açıklamışlardır. Nâfile ibadetlerle gerçekleşen Hakk'a yakınlıkta Hak kulun vasıtası iken farz ibadetlerle yakınlıkta kul Hakk'ın vasıtası olur. Buna göre ibnülvakt kurb-i nevâfile Hakk'ın gözüyle görür, kulağıyla işitir ve eliyle tutarken ebülvakt kurb-i ferâizle Hak fiillerini kul aracılığıyla işler. İbnü'l-Arabî ve takipçileri ebülvakt için “sâhibü'l-vakt, sâhibü'z-zamân, seyidü'l-vakt, imâmü'l-vakt, aynü'z-zamân” tabirlerini kullanmışlardır. İnsanın kemalini niteleyen sâhibü'l-vakt vaktin hakikatini ve dehr isminin anlamını bilen kişidir. O'nun takdiriyle andan ibaret olan vakit ayrılır, onların hükümleri birleşir. Ebülvakt vaktin dürülmesini, yayılmasını, gizliliğini ve açıklığını his ve hayal, ruh ve misal, makam ve hal olarak müşa-

hede eden kimsedir. İbnü'l-Arabî'ye göre sâhibü'l-vakt her asırda bir kişidir ve Hz. Muhammed'in vekili sıfatıyla zamanın kutbudur (Suâd el-Hakîm, s. 663-666).

İbnülvakt kavramıyla bağlantılı olarak sûfiler tarikat fiillerini icra etmede vakti gözetmenin, fiillerin neticesinde meydana gelen halî murakabe ve nefsi daima muhasebe etmenin Hakk'a vuslatta önemli kurallardan biri olduğunu söylemişlerdir. Cüneyd-i Bağdâdî, ârifin her vakitte o vakit için en uygun hareket tarzını icra eden kişi olduğunu belirtirken İbnü'l-Arabî vaktin bir nur ve kulun bu nurla beraber bulunduğunu, kulun bu nuru müşahede etmesi gerektiğini, zira kulun ilâhî bir ismin tecellisi olan vakitle ayakta durduğunu kaydeder. Ebû Hafs Şehâbeddin es-Sühreverdî, müridlerin müridlerine vakitlerini tamamıyla dolduracak meşgaleler vermesi gerektiğini, bu meşgalelerin beden organlarıyla yapılan fiiller değil muhasebe, murakabe, tefekkür, zikir gibi kalple yapılan fiiller olduğunu söyler. Nakşibendîyye'nin on bir esasından biri sayılan “vukûf-i zamânî” bu tür fiillerle ilgilidir. Abdülhâlik-i Gucdvânî müridin her an nefsin hallerini bilmesi, kendisini Hak'tan alıkoymak her şeyden uzak durması, kalbini Hak ile muamelesinde sürekli hesaba çekmesi, vird ve zikirlerini vakitte yerine getirmesi gerektiğini ifade eder.

BİBLİYOGRAFYA :

Kuşeyrî, *Risâle* (Uludağ), s. 180-181; Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcûb* (Uludağ), s. 518-521; İbnü'l-Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye* (trc. Ekrem Demirli), İstanbul 2008, IX, 356-359; Mevlânâ, *Mesnevî*, III, beyit 1426; Abdürrezzâk el-Kâşânî, *Letâ'ifü'l-i'lâm* (nşr. Saîd Abdülfettâh), Kahire 1416/1996, II, 394-396; İsmâil Rusûhî Ankaravî, *Minhâcü'l-fukarâ: Mevlevî Âdâb ve Erkânı, Tasavvuf İstılahları* (nşr. Safî Arpağuş), İstanbul 2008, s. 441-443; Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ'*, II, 173; Seyyid Mustafa Râsim Efendi, *Tasavvuf Sözlüğü: İstılahât-ı İnsân-ı Kâmil* (haz. İhsan Kara), İstanbul 2008, s. 1221; Suâd el-Hakîm, *İbnü'l-Arabî Sözlüğü* (trc. Ekrem Demirli), İstanbul 2005, s. 661-666; Ekrem Demirli, *İslâm Metafizikinde Tanrı ve İnsan*, İstanbul 2009, s. 25-27; Tekin Yürektürk, *Tasavvufta Vakt Kavramı* (yüksek lisans tezi, 2010), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Ahmed Fethî Yûsuf Şettâ, “Muştalahu 'İbni'l-vakt' ve tetavvürü istiğdâmih 'inde's-şüfiyye”, *Devriyyetü Külliyyeti'l-âdâb Câmi'atü'l-Manşûre*, XV, Mansûre 1994, s. 373-396; Abdüllatif Muhammed el-Abd, “el-Vakt 'inde's-şüfiyye”, *el-Meusû'atü'l-İslâmiyyetü'l-âmmeh*, Kahire 1422/2001, s. 1452-1454.

SEMİH CEYHAN

VAKT

(bk. VAKİT).

VALENCİA

(bk. BELENSİYE).

VÂLÎ

(bk. VELÎ).

VALÎ

(الوالي)

Sözlükte **vâlî** “bir şeye çok yakın olan; yetkili kişi, yönetici” anlamlarına gelir. Hükümdarlar tarafından başşehir dışında ki şehirleri / beldeleri yönetmek üzere tayin edilen memurlara vali, valilerin sorumluluğu altındaki yerlere **vilâyet**, şehirden daha geniş bölgelere **eyâlet** adı verilmiştir. İlk dönem idarî yapısında rastlanmayan eyalet kavramı daha sonraki dönemlerde kullanılmaya başlanmıştır. Eyalet valileri sorumluluk ve yetki bakımından vilâyet valilerinden daha nüfuzlu olup eyaletine bağlı şehrin valisini tayin edebildikleri gibi gerek gördüklerinde azletme yetkileri de vardı. İlk dönemlerde valilere **emîr** veya **âmil** denilmekteydi (İbn Sa'd, II, 3, 126; Taberî, I, 1840-1841). Çünkü bu dönemlerde kumandanlar (emîrler) genellikle fethettikleri yerlere vali tayin ediliyordu. Ayrıca malî konular valilerin görev alanı içinde bulunduğundan vergi memurlarına verilen âmil unvanı valiler için de kullanılmıştır. Abbâsiler döneminde halifenin bir kişiyi vali tayin etmesiyle gerçekleşen valiliğe “imâretü'l-istikfâ”, merkeze uzak şehirlerde şehrin yönetimini zor kullanılarak ele geçirip halifeden vali tayin edilmesini talep etme ve bu suretle vali tayin edilme durumuna ise “imâretü'l-isti'lâ” adı veriliyordu (Mâverdî, s. 35-41; M. Ziyâuddin Reyys, s. 231-239). Kaynaklarda yetki ve sorumluluk düzeylerine göre genel (imâretü'l-âmmeh) ve özel (imâretü'l-hâssa) valilerden söz edilir. Genel vali vilâyete ilgili hemen her konuda sorumlu ve yetkilidir, özel valinin ise yetki ve sorumlulukları kısıtlıdır.

Tayin edildiği vilâyette halifenin otoritesini temsil eden valinin görevlerini namazlarda imamlık yapmak, camilerde halka İslâm esaslarını öğretmek, savaşta orduyu sevk ve idare etmek, fetihlerden sonra ele geçirilen yerlerin halkıyla antlaşmalar imzalamak, vergileri toplamak, devlet görevlilerinin maaşlarını dağıtmak, ganimetleri paylaşmak, beytümâl hissesini mer-